

Brown) “Kahore a ia e whakaae ki te tikanga riro i te rau o te patu; kahore oti a Te Parete a Meiha Paraone i utu moni ki nga tangata Maori o Whenuakura mo to ratou whenua, a me i tika tena he aba te mana o te riro i te rau o te patu?” Whakaaro ana a Ta Tanara Makarini kua puta te wa hei whakareere ke i tenei tikanga; a i te whakamutunga o te mahi a Te Parete a i te tuanga o Meiha Paraone ka korero a ngutu atu a Ta Tanara Makarini ki a ia kia kaua e hokona nga whenua riro i te rau o te patu a kaua e tangohia o ratou pukapuka whakaae mo te hoko. A i runga i tenei ko nga Poraka tuatahi e rua e whakaritea nei e Meiha Paraone, ara, te Opaku me Okahutiria i te takiwa ki Patea i hoatu kau nga moni i runga i te tikanga hoatu. Ko te timatanga tenei o te tikanga e kiia nei he “Takoha.” Era a koe e kite ki muri mai e Te Kawana abakoa rere ke te kupu mo tenei tu mahi, kahore i rere ke te whakaaro o nga tangata Maori i runga i tenei utu moni. Ko nga kupu tu a te Kawanatanga i hoatu hei tohutohu mahi i hoatu e te Minita Maori ki te Komihana Hiwari hou, kahore i pa ki te ahua o te tikanga mahi kia riro mai ai nga whenua i riro i te rau o te patu kahore, whakamanaia ana e Ta Tanara Makarini ona kupu Whakaatu o te tau 1872 inahoki ka huihuia mai e ia ana kupu Whakaatu ki roto ki nga kupu whakaatu o te tau 1875, a ki ana ia koiana hei mahi, a i taua wa ano ka whakanuia atu nga moni hoatu i te rima hereni ki te whitu hereni me te hikipene mo te eka mo te whenua ki te Hauraro o Waingongoro, i runga “i te ki o nga tangata Maori hei whenua utu nui rawa a no te mea hoki kahore ratou i whakaae ki te tikanga o tenei mea te riro o te rau o te patu. I mahia tenei tikanga hou ki te ringa kaha. Ko te ruri o Waingongoro awa, i timataia i Mei 1876 kahore i oti marire, engari i ki atu a Meiha Paraone ki nga tangata “I mahia taua ruri i runga i te tika, o te Kawanatanga kia whakaputaia tona hiahia ki nga whenua riro i te rau o te patu.” Manawanui ana a Meiha Paraone i runga i te ahua ngawari o nga Tangata Maori i taua wa, ka tono atu a ia ki te Kawanatanga kia tukua atu kia kotahi tekau nga kairuri me etahi atu tangata kaimahi, a kia tukua atu ki a ia kia 9,000 pauna moni hei takoha i runga i te tikanga e rua hereni me te hikipene mo te eka. Ki ana a ia era e oti i a ia te whenua o waenganui o Patea o Waingongoro, a ka oti tenei “ki tona whakaaro era hoki e oti pena a oti pai te whenua ki te Hauraro o Waingongoro a tae noa ki Oeo.”

Ko te mahinga o nga Poraka e rua (o Opaku o Okahutia), i runga i tenei tikanga hou i oti i Aperira, 1877, a i te marama o muri ka tahuri te Komihana ki te mahi penei hoki ki te toenga o te whenua a tae noa ki Waingongoro. Pai ana tana whakaatu mai o tana mahinga mo te oti i a ia. Ki ana ia “Kei te ata pai haere te whakaaro mai o te whakarongo o nga tangata Maori ki nga mea e puta ana i runga i to ratou maru ia tatou, inahoki e whakaae mai ana ki te mahinga o nga whenua riro i te rau o te patu, te toenga o waenganui o Patea, o Waingongoro, a kahore e ata whakakore. Ka haere tonu tana korero, “E mea ana ahau ka ata oti te whenua ki to Tonga o Waingongoro, ka whakawhiti i taua awa a ka whakarite i te tikanga mo te Mania o Waimate.”

Ka pera tonu te mahi a Meiha Paraone mo etahi Poraka e rua (te Waingongoro, Patea, me Moumahaki), a ko te nui 178,000 eka, huia tenei ki te 185,000 eka kua riro i mua ia Te Parete kua 363,000 eka o roto o nga rohe o te whenua riro i te rau o te patu kua tukua ki raro o nga tikanga o te kupu whakarite o 1872 me 1876. Otira kahore i huia tetahi wahi o te Mania o Waimate ki tenei, a i runga i tenei e ki ana maua ki a koe e Te Kawana kia ata whaarongo mai koe.

## VI. TE RURITANGA O WAIMATE MANIA.

Ko te tino mahi i mahi ai a Meiha Paraone mo nga tau e rua o te timatanga o tona whakaturanga he mahi whakarite ki nga tangata Maori kia riro te mania o Waimate. Taea te mutunga o te tau 1877 kua oti haere tona mahi, a kua riro ia Titokowaru etahi hoaturanga moni hei takoha mo tona mana ki enei whenua. A kua marama a Meiha Paraone, kua ata mohio kua ata rata nga tangata Maori ki nga tikanga o nga kupu whakarite a Ta Tanara Makarini, te hoatu Rahui e ea ai nga tangata Maori me te ata hoatu takoha a e kore e roa ka riro te mania i te Kawanatanga.

A i runga i tenei whakaaro ka tahuri a Meiha Paraone i runga i te whakaae o Te Kawanatanga ki te ruri i te mania, whakaritea ana nga kairuri a kua rite ratou ki te mahi i te paunga o nga ra o Nowema, 1877. Ka rangona tenei, ka kororerotia i Parihaka a ka kiia ma Titokowaru e whakakore. Whakakore ana ia “i runga i te tikanga kahore he pai i tau mai ki nga tangata Maori i to ratou urunga ki te Kingi Maori a ki to ratou mahinga i o ratou ake mahi. I tetahi hui o Ngatiruanui i te Mania i whakaritea kia whakakorea te Raitihauti a Cape Egmont. He maha nga tangata whakakore i te ruri whenua; “ngawari ana a Titokowaru ko tana i hiahia ko te mohio ki nga whenua kua Rahuitia i mua o te whakawhiti o nga kai ruri i Waingongoro.” Kua marama i a Meiha Paraone i te whakaaro pai o nga tangata Maori i runga i tona kite hono tonu ia rotou a meake ka timata tona mahi, a i te 3 o Tihema, 1877, ka tae tetahi waea ki a ia a te Heketari a ki ana taua waea “E ki ana te Minita Maori (a Te Hiana), me whakamutu te ruri o te Mania o Waimate a kia rongo ra ano koe ki tetahi kupu whakahau.” Tae rawa taua waea kia Meiha Paraone ka whakahokia tona kupu pouri mo te whakamutunga a whakaaro ana a ia tenei pea kahore te Minita e kaha ki te whakahau i a ia kei mahi kuare a ia. Ka haere tonu tana korero “I ki atu ahau i mua atu o nga marama e ono kia puta te raumati ka timata te ruri i te mania. I Oketopa ka tuku atu e ahau te kupu ka timataia e ahau i Nowema a te mea i kore ai, he kore kairuri.” I taua wa katoa kahore i kaha te whakakore.

He aha ranei te take, a na wai ranei te kupu whakaae i te tohuhutohu a Komihana Paraone i tahuri ai te Kawanatanga ki te whakakore i te ruri, kahore he mea o nga pukapuka tuhituhi hei whakaatu. Heoi ano te mea i kitea hei whakaatu he tuhituhi i te papa o tetahi pukapuka i te Tari Maori, kei roto i nga reta i nga waea o nga korero mo te ruri. Kahore i tuhituhia te taenga atu o tenei reta, kahore i tuhia i roto o nga pukapuka i runga i te tu reta penei, a kahore he aha hei mohiotanga mo te taenga atu ki te ringaringa o te Kawanatanga. Ko te tuhituhinga o taua reta na Te Pereki (R. T. Blake), a he kai mahi a ia na Ta Tanara Makarini i te Takutai ki te Hauauru: a nana e ai te kupu a Meiha Paraone i whakakiki nga tangata Maori kia whakakorea te ruri i te whenua, a i utu ia ki tana i nga pauna moni 500, i runga i te whakaae o te Kawanatanga kia whakahoa mai a ia; engari kahore i tahuri mai a e ki ana a Meiha Paraone nana i korero atu i runga i te mana o Te Hiana kahore i whakaritea a ia e Ta Hori Kerei, te Minita Maori ranei, kia ruritia te Mania o Waimate. Ko te pukapuka nana nei nga korero nei no te 10 o Nowema, 1877, a ki te tirohia atu me te mea he kape no etahi waea e rua i tuhia kia Pereki a inaianei ko te wahine a Karatona (Takiora Dalton). Tera nga kupu o tetahi o nga waea engari kahore ona tangata e